

Χαράλαμπου Θεοδωρίδη, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*

Η πρώτη επαφή μου με το βιβλίο του Θεοδωρίδη έγινε όταν τέλειωνα το πρώτο έτος της Φιλοσοφικής. Ήταν τα πρώτα χρόνια της χούντας και το εκ παραδόσεως συντηρητικό κλίμα της Σχολής έφτανε στα ακραία του όρια, παρ' όλες τις, λίγες βέβαια, φωτεινές εξαιρέσεις. Μου το σύστησε ο Ε.Π. Παπανούτσος, με τον οποίο υπήρχε παλαιά οικογενειακή γνωριμία. Επρόκειτο να πάρω μια κρίσιμη για μένα απόφαση, να επιλέξω ποιο τμήμα της Φιλοσοφικής –τότε πρωτοχωρίστηκε σε τμήματα– θα παρακολουθούσα. Η φιλοσοφία, για την οποία γνώριζα λίγα αλλά φανταζόμουν πολλά, με γοήτευε και έτσι η απόφασή μου δεν άργησε. Θα πήγαινα στο Φιλοσοφικό Τμήμα, όπου δινόταν μεγαλύτερο βάρος στις φιλοσοφικές σπουδές. Στο πρώτο έτος μας είχε διδάξει το μάθημα «Εισαγωγή στη Φιλοσοφία» ο Ι. Θεοδωρακόπουλος, βασικός εκπρόσωπος του νεοκαντιανισμού στην Ελλάδα. Έγκριτος μελετητής του Πλάτωνα και συναρπαστικός δάσκαλος. Σ' έκανε ν' αγαπήσεις τη φιλοσοφία και να γοητευτείς από την περιπέτεια του φιλοσοφικού στοχασμού.

Με τον Παπανούτσο συναντήθηκα τότε αρκετές φορές. Θυμάμαι τους περιπάτους μας στην παραλία της Καρύστου. Αυτός σεβάσμιος, γεμάτος γνώσεις και με την αίγλη μιας σοβαρής μεταρρυθμιστικής πολιτικής στην εκπαίδευση κι εγώ νεαρός διψασμένος για πληροφορίες πέραν του πανεπιστημιακού κατεστημένου. Μου υπέδειξε την *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία* του Θεοδωρίδη τονίζοντάς μου ότι επρόκειτο για χρήσιμο βιβλίο, υπόδειγμα εκλαίκευσης, αν και είχε επιφυλάξεις για τη σαφή ιδεολογική του οπτική. Αναζήτησα το βιβλίο, που όντας στη μαύρη λίστα της λογοκρισίας ήταν οπωσδήποτε δυσεύρετο. Το ανακάλυψα σ' ένα παλαιοβιβλιοπωλείο της οδού Ιπποκράτους –τη δεύτερη έκδοση του 1955– και ρίχτηκα στο διάβασμα. Η πρώτη εντύπωση ήταν αποκαλυπτική. Ζωντανό και απλό γράψιμο σε καλοδουλεμένη και μαχητική δημοτική που έκανε προσιτά τα φιλοσοφικά διανοήματα κι έβαζε σε τάξη πληροφορίες σκόρπιες, συστήματα, σχολές και τάσεις της φιλοσοφίας. Το πιο σημαντικό ήταν ότι εισήγαγε την πραγματικότητα ως

Ο Γιώργος Ι. Μανιάτης είναι καθηγητής πολιτικής και ηθικής θεωρίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

κριτήριο ελέγχου και αξιολόγησης του φιλοσοφικού στοχασμού. Η μόνη σοβαρή εισαγωγή στη φιλοσοφία στην Ελλάδα ήταν ως τότε το φερώνυμο βιβλίο του Θεόφιλου Βορέα, έντιμο ως προς τις προθέσεις του, ένα οπωσδήποτε αξιομνημόνευτο έργο που επιχειρούσε με ευσύνοπτο τρόπο να συγκροτήσει το πανόραμα των φιλοσοφικών γνώσεων. Το δύσκαμπτο καθαρευουσιάνικο ύφος του, παρότι ακριβολόγο, ήταν απωθητικό και η απονευρωμένη οπτική του το καθιστούσε αρκετά ουδετεροποιημένο, δίχως τη ζεστασιά και τη γοητεία εκείνης της προσωπικής έκφρασης που αναλαμβάνει και το κόστος της προσωπικής ευθύνης.

Συχνά η ιστορική σημασία ενός βιβλίου —ο ρόλος του την εποχή της εμφάνισής του— δεν είναι ταυτόσημη με την αξία και τη λειτουργικότητά του σε ένα διαφορετικό χρονικό πλαίσιο. Αυτό είναι ζητούμενο για κάθε πνευματικό έργο. Και αυτό που είναι αποφασιστικό σ' αυτή τη διαδικασία δεν είναι μόνον ή κυρίως η αξιολόγηση του δημιουργού του αλλά η κατάσταση, οι ανάγκες, οι απαιτήσεις, οι ανάζητήσεις του κάθε φορά αποδέκτη του. Ας το θέσω πιο συγκεκριμένα. Κάθε εισαγωγή στη φιλοσοφία έχει κατ' αρχήν έναν σαφή παιδαγωγικό προσανατολισμό. Σκοπεύει να εισαγάγει τον αναγνώστη —τον φοιτητή, όταν πρόκειται για την ακαδημαϊκή πραγματικότητα— στον κόσμο της φιλοσοφίας. Το βιβλίο του Θεοδωρίδη μπορεί να παίζει σήμερα αυτό το ρόλο με επάρκεια;

Τι σημαίνει, όμως, εισαγωγή στον κόσμο της φιλοσοφίας; Το ερώτημα αυτό αποτελεί συγχρόνως και πρόβλημα φιλοσοφικό. Ιστορικά το περιεχόμενο του «κόσμου της φιλοσοφίας» αλλάζει τουλάχιστον ως προς το εύρος του, ταυτιζόμενο με τον ορισμό του «τι είναι φιλοσοφία». Από τα παραδοσιακά μεταφυσικά συστήματα έως τη σύγχρονη αναλυτική φιλοσοφία εμφανίζονται πολλές σχετικές προσεγγίσεις που εξαρτώνται εν τέλει από τα θεμελιώδη ιστορικοκοινωνικά αιτήματα της κάθε εποχής και από τη διαλεκτική της επιστημονικής έρευνας. Έτσι το ερώτημα μετασχηματίζεται σε «τι απομένει στη φιλοσοφία ως αντικείμενο της δικής της ειδικής ενασχόλησης»; Ένα βιβλίο εισαγωγικό στη φιλοσοφία οφείλει κατ' αρχάς να τοποθετηθεί σ' αυτό το πρωταρχικό ερώτημα.

Ο Θεοδωρίδης στο πρώτο μέρος της *Εισαγωγής*, με τίτλο «Έννοια της Φιλοσοφίας», καταπιάνεται μ' αυτό το ερώτημα αναδεικνύοντας και τις ιστορικές του διαστάσεις (σ. 9-103). Ο συγγραφέας κατορθώνει να συνδυάσει τις βασικές προϋποθέσεις, που οφείλει να πληροί ένα εισαγωγικό βιβλίο στη φιλοσοφία, αποφεύγοντας τον παρατηρούμενο σε σχετικές απόπειρες εκλεκτισμό. Το βιβλίο του Θεοδωρίδη επικρίθηκε ακριβώς για το λόγο ότι η οπτική του είναι συγκεκριμένη. Έχει μια σαφή υλιστική προσέγγιση και, ίσως με κάπως σχηματικό τρόπο αλλά ρηξικέλευθο για την εποχή του, ανάγει την εμφάνιση και την ανάπτυξη των φιλοσοφικών προβλημάτων και των σημαντικότερων επεξεργασιών τους στις ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες που συγκροτούν την υλική τους βάση.

Η επανεκτίμηση του βιβλίου του Θεοδωρίδη σήμερα ξαναθέτει μπροστά μας το περιεχόμενο και τη χρησιμότητα μιας εισαγωγής στη φιλοσοφία. Ένα τέτοιο έργο μπορεί να αφορά την έκθεση και ανάλυση των βασικών αρχών μιας ορισμένης φιλοσοφικής οπτικής. Να είναι δηλαδή εισαγωγικό στη φαινομενολογία, στο μαρξισμό, στην αναλυτική φιλοσοφία κ.ο.κ. Στην περίπτωση αυτή ο συγγραφέας εισάγει τον αναγνώστη στη φιλοσοφία μέσω της ορισμένης φιλοσοφικής στάσης, της οποίας είναι εισηγητής ή φορέας. Η *Εισαγωγή στη Μεταφυσική* του Χάιντεγκερ, η *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία* του Γιάσπερς ή η *Εισαγωγή στη Μαρξιστική Φιλοσοφία* του Σεβ είναι αντίστοιχα παραδείγματα. Βεβαίως, πρέπει να σημειωθεί ότι σε κάθε περίπτωση και σε τελευταία ανάλυση κάθε βιβλίο εισαγωγής στη φιλοσοφία απηχεί τις φιλοσοφικές απόψεις του δημιουργού του. Στην προκειμένη περίπτωση, όμως, πρόκειται, θα λέγαμε, για σαφή προγραμματική στάση, αφού εδώ δεν αναδεικνύεται εμμέσως αλλά αποτυπώνεται σαφώς η φιλοσοφική θέση του συγγραφέα.

Έχουν κατά καιρούς υπάρξει εισαγωγικά βιβλία στην φιλοσοφία, κυρίως στον ακαδημαϊκό χώρο, που ταυτίζουν την εισαγωγή με την ιστορία της φιλοσοφίας. Πρόκειται για έργα συνήθως ευσύνοπτα, που αναφέρονται στην ιστορική εξέλιξη της φιλοσοφικής σκέψης με τρόπο συστηματικό και ταξινομητικό. Συναφείς είναι και οι εισαγωγές που επισημαίνουν τα βασικά φιλοσοφικά προβλήματα, τα ταξινομούν σε ευρύτερες παραδοσιακές περιοχές της φιλοσοφίας –οντολογία, γνωσιολογία, αξιολογία– και εκθέτουν τις διάφορες προσεγγίσεις σ' αυτά μέσω ρευμάτων, σχολών και προσώπων. Συνήθως οι εισαγωγές στη φιλοσοφία αποτελούν συνδυασμό των προαναφερθέντων. Τέτοια είναι και η περίπτωση του βιβλίου του Θεοδωρίδη.

Στη νεότερη αγγλοσαξονική φιλοσοφία, η οποία αυτοπροσδιορίζεται και ως μεταφιλοσοφία, οι αντίστοιχες εισαγωγές αφορούν περισσότερο το φιλοσοφείν. Εισάγουν τον αναγνώστη τους σε μια διαδικασία ξεκαθαρίσματος –κατ' ουσίαν γλωσσικής αποσαφήνισης– των φιλοσοφικών προβλημάτων (συχνά η διαδικασία αυτή οδηγεί στην παράκαμψη, στο όνομα της σαφήνειας, ουσιαδών φιλοσοφικών ζητημάτων) έτσι ώστε να πρυτανεύει η λογική του κοινού νου. Οι απόπειρες αυτού του είδους εντάσσονται κι αυτές, λιγότερο ή περισσότερο, στην πρώτη κατηγορία.

Ο Θεοδωρίδης προσεγγίζει την έννοια της φιλοσοφίας με διαλεκτικό τρόπο. Ξεκινά από την αυτονόητη φιλοσοφική διάθεση, που υπάρχει αυθόρμητα σε κάθε άνθρωπο, και καταλήγει σε μια σοβαρή αντιμετώπιση της ουσίας της φιλοσοφίας (σ. 95-103). Γράφει συγκεκριμένα:

«Η επισκόπηση που έδωσα στα προηγούμενα κεφάλαια μας έφερε μέσα στη φιλοσοφική πραγματικότητα. Στην έρευνα αυτή προχώρησα με τρόπο αντικειμενικό και θετικό. Τη φιλοσοφία δηλαδή την πήρα σα φαινόμενο και την εξέτασα γενετικά, στην προέλευσή της και στην ιστορική της εξέλιξη, αποφεύγοντας την αξιολό-

γηση. Η επισκόπηση μας έδειξε πρώτα πως η φιλοσοφία είναι μια διάθεση, μια φιλοσοφική ανάγκη ριζωμένη στην ανθρώπινη φύση. Η ανάγκη αυτή πρωτοφανε-
ρώνεται σα μια ακαθόριστη ορμή για μάθηση και γνώση και την υπηρετούν αρχι-
κά η φαντασία και ο μύθος. Αργότερα επιδράσεις κοινωνικές και ανάγκες της πρα-
χτικής ζωής ξυπνούν τη λογική διάνοηση. Προχωρώντας πιο πέρα αντικρίσαμε τις
διάφορες μορφές που ντύθηκε η φιλοσοφική διάνοηση στην Αρχαία Ελλάδα και
στους νεότερους λαούς. Τέλος, είδαμε τι εννοούν σήμερα λέγοντας φιλοσοφία και
τους κλάδους που συνηθίζουν να διαιρούν τις φιλοσοφικές επιστήμες στα χρόνια
μας. Η ερώτηση όμως που βάλουμε από την αρχή, τι είναι φιλοσοφία, δεν πήρε
οριστική απάντηση. Είδαμε διάφορες, πολλές φορές αντίθετες αντιλήψεις της φι-
λοσοφίας, πλήθος ορισμούς της, μα απ' όλα αυτά δεν σχηματίσαμε μια καθαρή
ιδέα για την έννοια και το περιεχόμενό της. Μένει τώρα να εξετάσουμε από πιο
κοντά αυτό που είπαμε φιλοσοφικό φαινόμενο για να ιδούμε μήπως έχει τέτοια χα-
ρακτηριστικά, που μας επιτρέπουν να μπορούμε στον νόημά του και να ορίσουμε την
ουσία του» (σ. 95).

Ο συγγραφέας της *Εισαγωγής* εξετάζει τη σχέση της φιλοσοφίας με τις επι-
στήμες και αφού αναφερθεί σε διάφορες προσεγγίσεις, προβαίνοντας και σε μια εν-
διαφέρουσα τυπολογία τους, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η διαφορά μεταξύ φι-
λοσοφίας και επιστημών είναι λειτουργική και έγκειται στον τρόπο και το σκοπό
που μεταχειρίζεται τις γνώσεις η φιλοσοφία. Έτσι:

«Φιλοσοφία είναι ή γίνεται κάθε γνώση που δουλεύει τη ζωή, που μας βοηθεί να
φτάσουμε στην τελείωση και την ολοκλήρωσή της, να φέρουμε την κάθαρση στη
μεγάλη ανθρώπινη περιπέτεια... Στην έννοια αυτή, που μπορούμε να την ονομά-
σουμε λειτουργική, φιλοσοφία δεν είναι μια γνώση ή επιστήμη ορισμένη, παρά κά-
θε γνώση και νοητική ενέργεια που σχετίζεται με την ύπαρξη και την τύχη του
ανθρώπου. Αυτό είναι που της δίνει την εξαιρετική της θέση και το αξίωμά της»
(σ. 100-101).

Τούτη η σχέση φιλοσοφίας και ανθρώπινης δραστηριότητας αφ' ενός συμπε-
κνώνει την προσέγγιση του Μαρξ και τη νέα αντίληψη για τη φιλοσοφία, που αυ-
τή εισάγει, και αφ' ετέρου καθίσταται αυθεντικό κριτήριο αξιολόγησης των άλλων
φιλοσοφικών προσεγγίσεων, καθώς και της ιστορίας της φιλοσοφικής σκέψης.
Στις ελλειπτικές και τόσο πυκνές «Θέσεις για τον Φούερμπαχ» ο Μαρξ διατυπώ-
νει αυτή τη νέα ριζοσπαστική αντίληψη για τη φιλοσοφία.

Ο Μαρξ δεν αντιμετωπίζει τον Φούερμπαχ ως κριτικό απλώς του Χέγκελ. Ο
Φούερμπαχ συνοψίζει σε φιλοσοφικό επίπεδο πρακτικά αιτήματα της εποχής που
συνδέονται με την ανθρώπινη χειραφέτηση. Ο Μαρξ δεν εισάγει ένα «φιλοσοφείν»
εντός της φιλοσοφικής παράδοσης, αλλά αντιπαράθετει στις φιλοσοφικές ιδέες την

κοινωνική πραγματικότητα με τον πλούτο των αντιφάσεών της. Η ανάπτυξη της μαρξικής άποψης δεν γίνεται με αποκλειστικό σκοπό την αυτοεπιβεβαίωσή της ή την άρνηση άλλων φιλοσοφικών αντιλήψεων. Δεν είναι μ' αυτή την έννοια μια ακόμη φιλοσοφική αντίληψη στο κομμάτι των φιλοσοφικών θεωριών, αλλά μια διαφορετική αντίληψη για το περιεχόμενο και το ρόλο της φιλοσοφίας. Έτσι η κριτική του Μαρξ στον Χέγκελ δεν αποτελεί προέκταση της κριτικής του Φόουερμπαχ στον Χέγκελ. Ο Φόουερμπαχ δεν κατανοεί τις συνέπειες της κριτικής του, δεν κατανοεί, δηλαδή, την πολιτική διάσταση της κριτικής του. Αντιθέτως ο Μαρξ κατανοεί τα όρια αυτής της κριτικής, τον ακραίο νατουραλισμό της, και έτσι η κριτική του στον Χέγκελ είναι συγκεκριμένη, ιστορική και συνδεδεμένη με την πολιτική πράξη. Ενώ ο Φόουερμπαχ διαγράφει τον ιδεαλισμό, ο Μαρξ κατανοεί τις αιτίες του, ιστορικοκοινωνικές και διανοητικές, και αναζητεί την υλική βάση ανάπτυξης και ανάπτυξης της στρεβλής συνείδησης.

Ο Θεοδωρίδης, βεβαίως, παρότι έχει —όπως καταφαίνεται από το σύνολο του έργου του— μαρξιστική παιδεία, δεν οδηγεί σαφώς την κριτική του στις διάφορες φιλοσοφικές αντιλήψεις στα πολιτικά της συμπεράσματα. Αυτό είναι αναπόφευκτο, εφόσον το βιβλίο του δεν είναι έργο πολεμικής, με την τυπική σημασία του όρου, αλλά έργο που προορίζεται για τη διδασκαλία της φιλοσοφίας στο μεγαλύτερο εύρος της. Αυτό αποτελεί αναμφισβήτητα την αρετή αλλά και την αδυναμία του. Διαβάζοντας την *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία* αποκτάς μια συστηματική εποπτεία της φιλοσοφίας και των προβλημάτων της και συγχρόνως αναπτύσσεις μια κριτική στάση που σε βοηθά να αντιμετωπίσεις τις διάφορες φιλοσοφικές αντιλήψεις με δημιουργικό τρόπο, ακόμη κι αν διαφωνείς με το περιεχόμενο αυτής της κριτικής. Ενώ όμως ότι, ιδιαίτερα για την εποχή που γράφηκε, το βιβλίο του Θεοδωρίδη βρέθηκε αντιμέτωπο με τη συντηρητική ακαδημαϊκή διδασκαλία της φιλοσοφίας και βοήθησε να γεφυρωθεί η απόσταση μεταξύ του μέσου αναγνώστη και του φιλοσοφικού στοχασμού, ακόμη και του πιο σύνθετου. Η φιλοσοφία, από υψιπετής, αεροβατούσα και δυσνόητη για τους πολλούς δραστηριότητα —μια εικόνα που αποτελεί ακραία εκδήλωση του καταμερισμού της εργασίας σε διανοητική και χειρωνακτική— γίνεται απόλυτα προσβάσιμη. Ο έντιμος εκλαϊκευτικός τόνος, η ζωντανή στρωτή γλώσσα κι ο παιδαγωγικός χαρακτήρας της *Εισαγωγής* καθιστούν τον αναγνώστη ισότιμο συνομιλητή του συγγραφέα της.

Ακριβώς αυτός ο παιδαγωγικός και διαφωτιστικός στόχος του Θεοδωρίδη γίνεται και πηγή των αδυναμιών του βιβλίου του. Πολλές φορές η κριτική του είναι αρκετά μονοσήμαντη και ελλιπής. Ο σημερινός αναγνώστης, παραδείγματος χάριν, θα ανέμενε βαθύτερη πραγμάτευση της φιλοσοφίας του Καντ και της σχέσης του με τη διαλεκτική σκέψη. Μια διαφορετική προσέγγιση του σχετικισμού θα αναδείκνυε εναργέστερα τη διαλεκτική θεωρία της αλήθειας. Η εγελιανή προβληματική

θα μπορούσε να εκτεθεί λιγότερο σχηματικά και να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στην πολιτική της θεωρία. Η φιλοσοφική αντιμετώπιση της περιοχής των αξιών, της ηθικής και της αισθητικής, είναι μάλλον υποτυπώδης και τα όσα αναφέρονται ως διαλεκτικός και ιστορικός υλισμός είναι εγχειριδιακού χαρακτήρα. Αναφέρω απολύτως ενδεικτικά τα παραδείγματα αυτά, τα οποία, ενώ καταδεικνύουν τα όρια της *Εισαγωγής στη Φιλοσοφία*, δεν μειώνουν τη συνολική της αξία.

Δεν είναι τυχαίο ότι στο *Αρχείο Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών*, το περιοδικό που εξέδιδαν την περίοδο του Μεσοπολέμου οι Ι. Θεοδωρακόπουλος, Π. Κανελλόπουλος και Κ. Τσάτσος και το οποίο εξέφραζε κυρίως το ρεύμα του νεοκαντιανισμού στην Ελλάδα, δημοσιεύθηκαν δυο κριτικές, η μία περισσότερο πολεμική, κατά του βιβλίου του Θεοδωρίδη. Δεν θα σταθώ στην εμπαθή πολεμική του Θεοδωρακόπουλου. Πιο ενδιαφέρουσα και ασφαλώς πιο «ψύχραιμη» υπήρξε η κριτική της Ε. Λαμπρίδη (έτος Ε, τχ. 2, σ. 228-242). Ας μου επιτραπεί να σημειώσω ότι είχα αποκτήσει όλα τα τεύχη του *Αρχείου* την ίδια εποχή με το βιβλίο του Θεοδωρίδη και ως εκ τούτου το διάβασμά μου γινόταν εκ παραλλήλου.

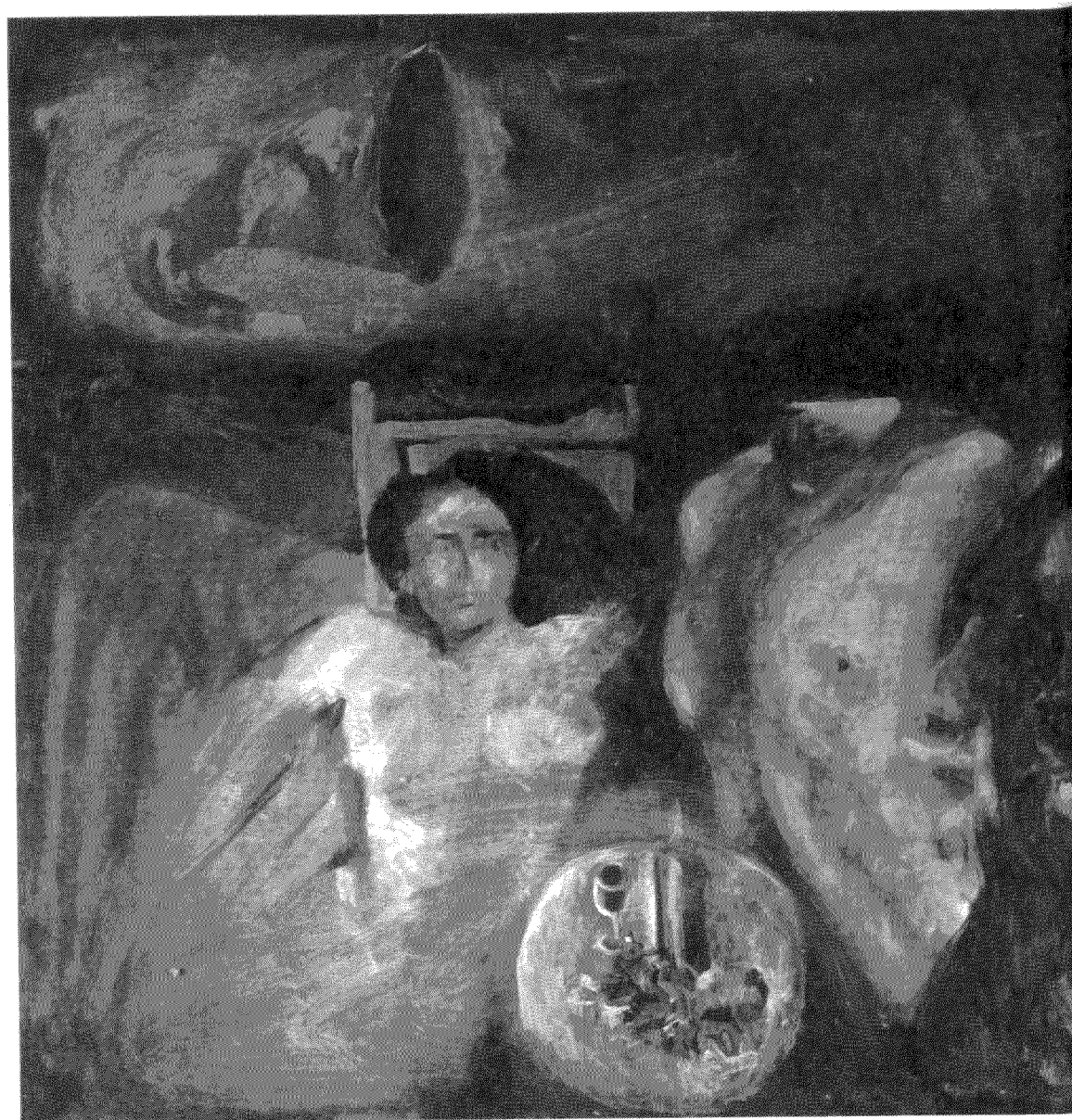
Η Λαμπρίδη επαινεί κατ' αρχάς τη γλώσσα της *Εισαγωγής*: «Θα ξέρει βέβαια ο κ. Θ. πως γράφοντας στη δημοτική, όπου τα νοήματα φωτίζονται πιο πρωτόγονα και ξεκοβονται πιο καθαρά, χωρίς να συσκοτίζονται από τη σχολαστική αοριστολογία και την άψυχη μεγαλορρημοσύνη της καθαρεύουσας, δίνει ο ίδιος το δικαίωμα στον αναγνώστη του να προχωρήσει ως το βάθος του στοχασμού και της πρόθεσής του, και να τον κρίνει από υψηλότερη σκοπιά απ' ό,τι θάκανε για μιαν ανάλογη εκδήλωση των γνωστών καθαρευουσιάνων καθηγητών, που γράφουν μόνο με το σκοπό να διδάξουν μια κλειστή και κατά την ιδέα τους συμπληρωμένη επιστήμη» (σ. 229). Η Λαμπρίδη επικρίνει τον Θεοδωρίδη για την ευκολία με την οποία καταπιάνεται να απαντήσει σε θεμελιώδη φιλοσοφικά προβλήματα. Θεωρεί ότι «η αμεροληψία, η αντικειμενικότητα και η θετικότητα με τη σωστή της έννοια πάει περίπατο και η οπτική γωνία απ' όπου βλέπει τα πράγματα ο κ. Θ. κυριαρχεί όσο πάει και περισσότερο ώσπου στο τέλος του έργου βλέπομε την απροκάλυπτη περιφρόνηση για όλα τα φιλοσοφικά προβλήματα» (σ. 234). Το σημείο αυτό της κριτικής, η οποία περιέχει οπωσδήποτε και ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις, είναι αποκαλυπτικό γιατί αποδεικνύει ότι σε μια περίοδο υψηλής θεωρητικής και ιδεολογικής διαμάχης η αυτονόητη έκφραση άποψης, η υποκειμενική γνώμη θεωρείται αντιεπιστημονική.

Μα η αξία του βιβλίου του Θεοδωρίδη, εκτός των άλλων, έγκειται ακριβώς στο ότι παίρνει θέση ανοιχτά και έντιμα υπέρ της υλιστικής ανάγνωσης της φιλοσοφίας. Στην εποχή της η *Εισαγωγή* τάραξε τα νερά ενός αποστεωμένου ακαδημαϊκού ιδεαλισμού. Απ' αυτή την άποψη η συμβολή της στις ιδεολογικές διαμάχες του Μεσοπολέμου υπήρξε ανεκτίμητη. Πιστεύω πως από τα θετικότερα στοιχεία της ήταν η ατμόσφαιρα που δημιούργησε. Έδωσε αυτοπεποίθηση σε πολλές γενιές ανα-

γνωστών, μεταξύ των οποίων και στη δική μου, οι οποίοι αναζητούσαν πειστικές απαντήσεις σε βασικά προβλήματα του βίου αλλά και θεωρητική ενίσχυση μιας συχνά αυθόρμητης αγωνιστικής στάσης. Βιβλία όπως η *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία* ή ο *Επίκουρος*, η *αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου* δεν κρίνονται μόνο από τις γνώσεις που αναμφισβήτητα προσέφεραν και προσφέρουν αλλά και από το ότι συνοδεύσαν και εξακολουθούν να συνοδεύουν την περιπέτειά μας μέσα στον κόσμο.

Θα τελειώσω τη σύντομη αυτή αναφορά μου στο βιβλίο του Θεοδωρίδη με το ερώτημα αν σήμερα εξακολουθεί να είναι ένα έργο χρήσιμο στον σπουδαστή της φιλοσοφίας. Οπωσδήποτε ναι, αφού όμως κατανοηθούν τα όριά του. Εξάλλου πιστεύω ότι ο καλύτερος τρόπος εισαγωγής στη φιλοσοφική σκέψη είναι τα ίδια τα κείμενα των φιλοσόφων. Τις περισσότερες φορές οι *Εισαγωγές* που κατά κόρον διδάσκονται και εξακολουθούν να διδάσκονται στον πανεπιστημιακό χώρο είναι λιγότερο σαφείς από τα έργα των φιλοσόφων, στους οποίους αναφέρονται. Είναι απείρως πιο δημιουργικό να διαβάσει κάποιος το *Λόγο περί της Μεθόδου* του Καρτέσιου, τα *Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών* του Καντ ή τη *Φιλοσοφία του Δικαίου* του Χέγκελ από όποια *Εισαγωγή* στη γνωσιοθεωρία, την ηθική ή την πολιτική φιλοσοφία.

Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν χρειάζονται μελέτες εισαγωγικού χαρακτήρα που συστηματοποιούν τα βασικά ζητήματα του φιλοσοφικού στοχασμού. Ούτε, πολύ περισσότερο, μπορεί να αρνηθεί κάποιος τη χρησιμότητα βιβλίων που αξύνουν την κριτική ματιά και καλλιεργούν την αναγκαιότητα της αμφισβήτησης των καθιερωμένων αυθεντιών. Κι απ' αυτή την άποψη η *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία* του Θεοδωρίδη είναι απολύτως χρήσιμη σε μια εποχή όπως η σημερινή, στην οποία αναδύεται ένας υφέρπων σκοταδισμός.



Α. Ρόρρος, Από τραγούδι, 1963